

УДК 336.7, 330.1

Посмітна М. В.

posmitnam@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0154-5048

аспірантка, Одеський національний економічний університет, м. Одеса.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто питання визначення рівня незалежності центрального банку. Саме існування незалежності центрального банку будь-якої країни є необхідною передумовою стабільності банківської системи, цінової стабільності та можливості ефективної реалізації макроекономічних політик центрального банку, а також результативне досягнення встановлених цілей (у тому числі, підтримка стабільності цін, фінансова стабільність та інші). Як теоретичні дослідження, так і міжнародний практичний досвід підтверджують, що країни з більш незалежними центральними банками, як правило, мають стабільнішу національну економіку та ефективнішу антикризову політику. Встановлено, що чим більш незалежний центральний банк, тим частіше він досягає своїх цілей. Було доведено, що залежні від уряду центральні банки здійснюють більш м'яку політику при інфляційних шоках. Такі банки також більше уваги приділяють коливанням обсягів виробництва в країні, а не питанням інфляції. У даному дослідженні було проаналізовано теоретичну базу окреслення аспекту незалежності центрального банку; різні категорії, які є ключовими факторами для формування незалежності центрального банку; та проведено розрахунок рівня незалежності Національного банку України на сучасному етапі розвитку. У дослідженні надаються індекси рівня незалежності центрального банку, які були сформовані вченими-економістами протягом останніх тридцяти років. Розраховані індекси GMT та СВІЕ демонструють значний рівень незалежності НБУ. На основі проведеного дослідження окреслено майбутні сфери дослідження та необхідність напрацювання теоретичного підґрунтя для визначення рівня незалежності центрального банку у воєнний період. Адже переважна більшість поточних досліджень та індексів було сформовано у мирний час. Проте зі зміною ситуації в країні (введення воєнного стану), може змінюватися і алгоритм роботи центрального банку. Або ж саме деякі компоненти для розрахунку індексів незалежності центрального банку можуть бути нерелевантними. Це одна із гіпотез, яка потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: центральний банк, незалежність, індекс, стабільність цін, політична незалежність, економічна незалежність.

Posmitna Maryna

posmitnam@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0154-5048

Postgraduate, Odesa National Economic University, Odesa

PROBLEMS OF DETERMINING THE LEVEL OF INDEPENDENCE OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the issue of determining the level of independence of the central bank. The existence of the independence of the central bank of any country is a necessary prerequisite for the stability of the banking system, price stability and the possibility of effective implementation of macroeconomic policies of the central bank, as well as the effective achievement of established goals (including maintaining price stability, financial stability, and others). Both theoretical research and international practical experience confirm that countries with more independent central banks tend to have more stable national economies and more effective anti-crisis policies. It has been established that the more independent a central bank is, the more often it achieves its goals. Government-dependent central banks have been shown to adopt a more lenient policy during inflationary shocks. Such banks

also pay more attention to fluctuations in production volumes in countries than inflation. This study analyzed the theoretical basis for delineating the aspect of central bank independence, various categories that are crucial factors for the formation of central bank autonomy, and the calculation of the level of independence of the National Bank of Ukraine at the current stage of development was carried out. The study provides indexes of the level of central bank independence that economists have developed over the past thirty years. The calculated GMT and CBIE indexes demonstrate a significant level of the NBU independence. Based on the conducted assessment, the future areas of research and the need to develop a theoretical basis for determining the level of independence of the central bank during the war period are outlined. After all, most current studies and indexes were formed in peacetime. However, with a change in the situation in the country (imposition of martial law), the central bank's work algorithm may also change. Some components for calculating central bank independence indices may be irrelevant. This is one of the hypotheses that needs additional examine in the future.

Key words: central bank, independence, index, price stability, political independence, economic independence.

JEL Classification: E31, E58, G21

DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2024-41-10>

Постановка проблеми. Національний банк України є одним із найважливіших компонентів в економічній архітектурі країни. Адже саме до його функцій відносяться питання підтримки цінової та фінансової стабільності, сприяння сталому економічному зростанню в країні, банківський нагляд, емісія гривні, забезпечення безперервної діяльності банківської системи у воєнний час та багато іншого. Разом з тим, незалежність центрального банку є необхідною умовою для виконання цих завдань та реалізації макроекономічних політик. Під час розгортання банківських та фінансових криз, завдяки високому рівню незалежності центрального банку є можливість їх долати. Саме тому, питання визначення рівня незалежності НБУ потребує більш детального дослідження та актуалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою розуміння теоретичної основи поняття «незалежності центрального банку» та методикою визначення рівня незалежності займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені протягом достатньо тривалого періоду часу. Насамперед варто звернути увагу на роботи іноземних науковців, які і поклали початок у формуванні окремих методик для розрахунку рівня незалежності центрального банку, а саме: Р. Брейд та М. Паркіні [1]; В. Грілі, Д. Машіандаро та Г. Табеліні [2]; А. Цукерман, С. Веб та Б. Неяпті [3]. Сучасниками, які продовжують займатися дослідженням методик розрахунку рівня незалеж-

ності центрального банку, є Д. Ромаллі [4; 5]; А. Тобіас, Х. Ашраф та Л. Менанд [6] та інші. Серед українських дослідників питання незалежності НБУ варто згадати Б. Данилишин [7], В. Дудченко [8], Ю. Миронович [9] та інші. Проте актуальним залишається розрахунок рівня незалежності НБУ в теперішніх умовах, а також аналіз тенденцій забезпечення високого рівня незалежності.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є узагальнення та характеристика різних методів розрахунку рівня незалежності центрального банку, а також їх актуалізація для Національного банку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання про незалежність центрального банку країни стає найбільш значущим в кризові ситуації національної економіки. Адже саме в такі періоди політики та представники уряду намагаються впливати на керівництво центрального банку країни для здійснення непопулярних заходів (наприклад, додаткової емісії коштів, купівлі державних цінних паперів і т.д) задля можливого покращення ситуації в економіці. Саме це відбулося в США на початку 1970-х років, коли Президент Р. Ніксон чинив тиск на голову ФРС А. Бернс, намагаючись схилити його до проведення стимулюючої монетарної політики. Така політика сприяла б економічному зростанню країни та, як наслідок, переобрання Р. Ніксона на новий термін [7].

Це не єдиний випадок такого впливу. І саме тому світові банкіри почали звертати

особливу увагу на незалежність центральних банків, адже саме від цього залежала коректність впровадження монетарної політики, та як наслідок, економічна стабільність держави.

У більшості випадків, кризові явища світових економік звертають увагу до нових аспектів незалежності центральних банків. Так, наприклад, після економічної кризи 1998 року, яка розгорнулася у ряді країн, ними було ухвалено закони про центральний банк, де на законодавчому рівні було обмежено можливість фінансування центральним банком зобов'язання уряду. Світова криза 2007-2008 року практично вчергове підтвердила необхідність наявності незалежності центрального банку. Саме завдяки достатній автономності у банків розвинутих економік була можливість швидко реагувати на кризові явища і тим самим скоротити термін та інтенсивність кризи.

В економічній літературі розрізняють різні види незалежності центрального банку. Так, В. Грілі, Д. Машіандаро, Г. Табеліні у 1991 році зазначали про політичну та економічну незалежності центральних банків [2]. У 1994 році Дебеле та Фішер називали наступні види незалежності, а саме «цільова незалежність» та «інструментальна незалежність». У свою ж чергу інструментальна незалежність складається з наступних елементів: політична, фінансова, технічна, безпека працівників та захист керівництва центрального банку [10].

У своєму дослідженні Дудченко В. зазначає критерії, за якими варто вимірювати ступінь незалежності центрального банку, а саме:

– прозорість визначення та відкритість рішень з формування цілі монетарної політики;

– наявність закону про центральний банк, в якому закріплено норму щодо автономності від уряду;

– політична незалежність центрального банку: процедура призначення посадових осіб та невтручання в процес прийняття рішень [8].

Звертаючись до досвіду Європейського центрального банку (далі ЄЦБ), в багатьох звітах зустрічаємо такі види незалежності центрального банку, як інституційна, фінансова, функціональна та особиста. Говорячи про власну незалежність ЄЦБ, його керівництво завжди зауважувало наступні аспекти незалежності: інституційний, особистий,

функціональний та операційний, фінансовий та організаційний, юридичний [11].

Важливим для української практики є звертання також і до цього розподілу, адже питання незалежності центрального банку є пунктом розділу 17 «Економічна та монетарна політика» офіційного скринінгу Європейської комісії для України [12].

Узагальнюючи, можна сказати, що незалежність центрального банку – це юридично закріплена та практично реалізована відсутність прямого чи опосередкованого підпорядкування уряду, наявність власних фінансових ресурсів та можливість самостійно ними розпоряджатися для проведення своєї діяльності, свобода у формуванні макроекономічних політик та програм і практична можливість їх впровадження.

Починаючи з кінця 1980-х років вчені-економісти почали створювати індекси для визначення рівня незалежності центральних банків. Тут варто згадати три підходи, які були розроблені вченими Р. Бейд та М. Паркін (1988), В. Грілі, Д. Машіандаро та Г. Табеліні (1991), А. Цукерман, С. Веб та Б. Неяпті (1992). Назви індексів утворюються від початкових літер прізвищ науковців англійською мовою, а саме індекс ВР, GMT та CWN відповідно.

Першим у використанні був індекс ВР, розроблений вченими Р. Бейд та М. Паркін. Вони проаналізували 12 центральних банків протягом 1972-1986 років та використовували такі категорії, як політична та фінансова незалежності [1]. Важливим їхнє дослідження є з огляду на продемонстровану залежність між рівнем незалежності центрального банку та рівнем інфляції в аналізованих країнах.

Пізніше В. Грілі, Д. Машіандаро та Г. Табеліні розробили новий індекс, згідно якого центральний банк також оцінювався двома категоріями (політична та економічна). Враховуючи досвід використання індексу ВР, наповнення індексу GMT є значно повнішим. Також стала можливим побудова звичайного індексного значення. Дослідження проводилося для більшої кількості банків і протягом останніх тридцяти років даний індекс став класичним виміром рівня незалежності центрального банку.

У таблиці 1 наведемо розрахунок рівня незалежності центрального банку використовуючи методику В. Грілі, Д. Машіандаро, Г. Табеліні.

Таблиця 1

Індекс незалежності НБУ – GMT 1

1. Політична незалежність ²								Індекс
Призначення керівництва НБУ				Відносини з урядом		Конституція (законодавчі аспекти)		
1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8	
1	1	1	1	1	1	1	1	8
2. Економічна незалежність ³								
Монетарне фінансування дефіциту бюджету				Монетарні інструменти				
2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7		
0	0	0	0	0	1	1		2
Загальний індекс незалежності НБУ								10/16

¹ Правила надання ваги: 1- при виконанні умови, 0 – при невідповідності умови та банківської практики; 0,5- при наявності законодавчої норми, проте відсутня практичне впровадження.

² Критерії оцінки рівня політичної незалежності: 1.1 Голова центрального банку не призначається урядом. 1.2 Голова центрального банку призначається на термін понад 5 років. 1.3 Правління банку формується без втручання уряду. 1.4 Правління обирається на термін понад 5 років. 1.5 Відсутня обов’язкова участь представників уряду в правлінні НБУ. 1.6 Не вимагається схвалення урядом формування монетарної політики 1.7 Стабільність рівня цін – одна з головних цілей діяльності центрального банку, задекларована на законодавчому рівні. 1.8 Існують правові положення, які зміцнюють позиції центрального банку в конфліктах з урядом.

³ Критерії оцінки рівня економічної незалежності: 2.1 Пряме кредитування уряду: відсутній механізм автоматичної реалізації цієї функції. 2.2 Застосування виключно ринкових відсоткових ставок для надання урядових кредитів. 2.3 Кредити уряду з вказанням терміну 2.4 Кредити уряду лімітовані в розмірах. 2.5 Центральний банк не є учасником первинного ринку державних цінних паперів. 2.6 Встановлення облікової ставки відбувається виключно центральним банком. 2.7 Банківський нагляд за діяльністю комерційних банків не доручено взагалі центральному банку – присвоюється величина 2. Банківський нагляд доручено не тільки центральному банку – присвоюється величина 1. Банківський нагляд доручено виключно центральному банку – присвоюється величина 0.

Джерело: розрахунок автора на основі джерела [2]

Вважаємо необхідним проставити 0 балів у пунктах 2.1-2.5, адже протягом воєнного часу було тимчасово зупинено дію статті 54 Закону України «Про Національний банк України» [13]. У мирний час дія статті 54 передбачає заборону кредитування уряду у будь-якій формі. Таким чином, загальний рівень незалежності НБУ згідно методики GMT на даний момент складає 10 балів із 16 можливих. Даний результат говорить про недостатній рівень незалежності НБУ, особливо у частині економічної незалежності.

Протягом останніх тридцяти років було розроблено декілька нових та оновлено раніше діючі методики визначення рівня незалежності центрального банку. Так, особливої уваги заслуговує дослідження вченого з Ірландії Девіда Ромеллі. Він розробив розширений індекс незалежності центрального банку (англ аббревіатура – СВІЕ від Central

Bank Independence Extended), який об’єднав напрацювання та логіку коефіцієнтів незалежності інших вчених. Таким чином індекс Ромеллі складається з шести частин, які звертають увагу на статус та роль виконавчого директора та решти правління банку, формулювання політики (у тому числі, політику обмінного курсу та політику нагляду), статутні цілі, правила кредитування, фінансову незалежність (включаючи фінансову та бюджетну незалежність, та аудит), а також звітність та розкриття інформації. Вчений врівноважує індекс таким чином, щоб кожен із шести вимірів мав однакову вагу, а в окремому вимірі кожна зі змінних була однаково еквівалентною (хоча кількість змінних у вимірі коливається від однієї до двадцяти). У цілому, індекс знаходиться у проміжку між 0 та 1, де 0 – це відсутність незалежності центрального банку, у той же час 1 говорить про

наявну незалежність регулятора [6].

Девід Ромеллі розрахував індекс СВІЕ для великої кількості центральних банків світу починаючи з 1923 року і до 2023 року включно. У своєму дослідженні він узагальнено окреслює глобальну тенденцію до посилення незалежності центральних банків світу в цілому.

Згідно наявного розрахунку індекс СВІЕ для НБУ з 1991 до 1998 року включно дорівнював 0,33, а з 1999 до 2023 року він знаходиться на рівні 0,72. Такі зміни у 1999 році були пов'язані з прийняттям нового закону про Національний банк України, де було запроваджено зміни у ролі та функціях Голови НБУ та Правління, змінах в законодавчій базі стосовно формування монетарної політики, напрацювань з фінансової незалежності центрального банку, та внесення певних змін стосовно звітування [4; 5].

З наведеного розрахунку помічаємо, що покращити рівень незалежності центрального банку України вдалося завдяки змінам законодавчого регулювання НБУ. Так, в Законі України «Про Національний банк України» було врегульовано багато питань, особливо структурних, та окреслювалися принципи імплементації монетарної політики в Україні. Варто зауважити, що маючи емпіричні підтвердження ефективності запровадження реформи банківської системи України 2014-2016 та ряд законодавчих ініціатив, які вплинули позитивно в подальшому на незалежність НБУ, можна стверджувати про неповність розрахунку наведених індексів. На жаль, ці важливі процеси банківської системи України не враховуються та не демонструють вплив на рівень незалежності українського регулятора.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Досліджуючи дане питання, вкотре переконаємося в необхідності підтримки високого рівня незалежності центрального банку в країні, адже це впливає на пряму на стабільність цін та як наслідок економічне зростання. Використовуючи запропоновані методики визначення рівня незалежності центрального банку, вдалося впевнитися в тому, що НБУ має достатньо високий рівень незалежності. Поміж іншого і завдяки достатній автономності в прийнятті рішень та запровадженні різноманітних макроекономічних політик, НБУ зміг швидко та ефективно зреагувати на виклики

воєнного часу. Не менш важливим у запропонованих методиках є аналіз ситуації та визначення рівня незалежності центрального банку у відносно спокійних, некризових моментах. Проте дії центрального банку у воєнний період можуть мати зовсім інші аспекти та вплив на економічну ситуацію в цілому. Тому вважаємо необхідним розробку алгоритму визначення незалежності центрального банку саме у воєнний час, враховуючи різнопланові аспекти діяльності регулятора в таких умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bade R. and Parkini M. Central Bank Laws and Monetary Policy. *Department of Economics University of Western Ontario*. 1998. P. 1–36.
2. Grilli V., Masciandaro D., Tabellini G., Malinvaud E. and Pagano M. Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in the Industrial Countries. *Economic Policy*. 1991. Vol. 6. Issue 13. P. 342–392.
3. Cukierman A., Webb S., and Neyapti B. Measuring the Independence of Central Bank and Its Effect on Policy Outcome. *The World Bank Economic Review*. 1992. Vol. 6. P. 353–398.
4. Romelli D. The Political Economy of Reforms in Central Bank Design: Evidence From a New Dataset. *Economic Policy*. 2022. Vol. 37. Is.112. P. 641–688.
5. Romelli D. Trends in Central Bank Independence: a De-jure Perspective. *BAFFI CAREFIN Center Research Paper № 217*. 2024. URL: <http://surl.li/utbjju>
6. Tobias A., Khan A., and Menand L. A New Measure of Central Bank Independence, *International Monetary Fund Working Papers*. 2024. Vol. 2024. Is. 035.
7. Данилишин Б. Для чого потрібна незалежність НБУ. *New Voice*, URL: <http://surl.li/gtcqej>
8. Дудченко В.Ю. Незалежність центральних банків: світові тенденції, *Науковий вісник Полісся*. 2019. № 2 (18). С. 177–183.
9. Миронович Ю.А. Ступінь незалежності центрального банку в системі чинників ділового політичного циклу. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.5. С. 261–270.
10. Debelle G., Fischer S. How independent should a central bank be? *Goales, Guidelines, and Constraints Facing Monetary Policymakers conference*. Federal Reserve Bank of Boston. 1999. Conference series No. 38. P. 195–225.
11. Офіційний сайт Європейського центрального банку. URL: <http://surl.li/upruc>
12. Єврокомісія почала скринінг економічної та монетарної політики України щодо вступу в ЄС. *Дзеркало тижня: веб-сайт*. URL: <http://surl.li/bkqbra>

13. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. Верховна Рада України (зі змінами та доповненнями редакція від 19.04.2024). URL: <http://surl.li/uptsy>

REFERENCES

1. Bade, R., and Parkini, M. (1988), "Central Bank Laws and Monetary Policy", *Department of Economics University of Western Ontario*, pp. 1–36.

2. Grilli, V., Masciandaro, D., Tabellini, G., Malinvaud, E., and Pagano, M. (1991), "Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in the Industrial Countries", *Economic Policy*, vol. 6, is. 13, pp. 342–392.

3. Cukierman, A., Webb, S., and Neyapti, B. (1992), "Measuring the Independence of Central Bank and Its Effect on Policy Outcomes", *The World Bank Economic Review*, vol. 6, pp. 353–398.

4. Romelli, D. (2022), "The Political Economy of Reforms in Central Bank Design: Evidence From a New Dataset", *Economic Policy*, vol. 37, is. 112, pp. 641–688.

5. Romelli, D. (2024), "Trends in Central Bank Independence: a De-jure Perspective", *BAFFI CAREFIN Center Research Paper № 217*, available at: <http://surl.li/utbjv>

6. Tobias, A., Khan, A., and Menand, L. (2024), "A New Measure of Central Bank Independence",

International Monetary Fund Working Papers, vol. 2024, is. 035.

7. Danylyshyn, B., (2017), "What is the independence of the NBU for?", *New Voice*, available at: <http://surl.li/gtcqej>

8. Dudchenko, V. Yu. (2019), "Independence of central banks: global trends", *Naukovyi visnyk Polissia*, no. 2 (18), pp. 177–183.

9. Myronovych, Yu. A. (2012), "Central bank independence as a factor of political business cycle", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, is. 22.5, pp. 261–270.

10. Debelle, G., Fischer, S., (1994), "How independent should a central bank be?", *Goals, Guidelines, and Constraints Facing Monetary Policymakers conference*, Federal Reserve Bank of Boston, conference series no. 38, pp. 195–225.

11. The official site of the European Central Bank, (2017), available at: <http://surl.li/uppyc>

12. The European Commission has begun screening Ukraine's economic and monetary policy regarding EU accession, *Dzerkalo tyzhnya*, available at: <http://surl.li/bkqbra>

13. The Verkhovna Rada of Ukraine, (1999), The Law of Ukraine "On National Bank of Ukraine" dated 20.05.1999 (amended and supplemented by the edition of 19.04.2024), available at: <http://surl.li/uptsy>

*Стаття надійшла до редакції
6 травня 2024 р.*